

BÖLÜM 8

İLÇE DÜZEYİNDE İNSANİ GELİŞME ENDEKSİNİN İNCELENMESİ VE ALT BOYUTLARINA AYRIŞTIRILMASI

Bilge ERİŞ DERELİ¹

GİRİŞ

1970’li yıllar öncesinde ülkelerin kalkınmışlık ve gelişmişlik düzeyleri ulusal gelir artışları ile ilişkilendirilmiştir. Fakat 1970’li yıllarda kalkınma ve gelişme kavramları yeniden tanımlanmaya başlamıştır ve özellikle insani gelişme boyutu bu kavramların belirlenmesinde önemli bir faktör olarak tanımlara dahil edilmiştir. Aynı zamanda eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik ve bölgesel dengesizlikler de kalkınma ve gelişme tanımları içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır.

İnsani gelişme kavramı 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hesaplanan ve yayımlanan İnsani Gelişme Endeksi ile ölçülebilir bir hale gelmiştir. Yaklaşık son otuz yıldır bu konuda yapılmış olarak ampirik çalışmalar ülkelerin insani gelişmişlik seviyelerinin seyrini, ülkeler arası insani gelişmişlik seviyeleri farklılıklarını ve insani gelişmişliğin hesaplanmasında kullanılan boyutların etkilerini ve anlamlılığını inceleyen çok kapsamlı ve çok boyutlu çalışmalardır (Paul (1996), Crafts (1997), Mazumdar (2003), Stanton (2007), Lind (2019), Khan, Ju ve Hassan (2019)).

Türkiye için insani gelişmişlik düzeyi ile ilgili Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın yayımladığı İnsani Gelişme Endeksi’ni kullanarak yapılan birçok çalışma mevcuttur. (Demir (2006), Ünal (2008), Demir Şeker (2011), Mihçı ve Taner (2014), Tunç ve Ertuna (2015), Özpınar ve Koyuncu (2016), Nartgün, Sezen-Gültekin ve Limon (2017) ve Dikme ve Büyükerkan (2020)). Fakat yerel düzeyde ve farklı ölçüm teknikleriyle insani gelişmişliği inceleyen çalışmalar kısıtlı sayıdadır. Meydan ve Sarı (2018) ile Yiğiteli ve Şanlı (2020) Türkiye’de il düzeyinde insani gelişmişlik endeksini hesaplayan ender çalışmalar arasındadır². Meydan ve Sarı (2018), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın İnsani Gelişmişlik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, bilge.eris@marmara.edu.tr

² Birleşmiş Millet Kalkınma Programı 2001 ve 2005 raporlarında da Türkiye’deki iller bazında İnsani Gelişme Endeksi ve değişimleri yer almaktadır.

Endeksi hesaplama yöntemini kullanarak 2014 yılı verileri ile il düzeyinde insani gelişmişlik endeksini ve alt endekslerini hesaplamıştır. Aynı zamanda insani gelişmişlik endeksi ve alt endeksleri arasındaki ilişki analiz edilmiştir ve 'Türkiye'nin doğusundaki insani gelişmişlik düzeyinin batısına göre daha düşük seviyelerde olduğu bulgusu elde edilmiştir. İnsani gelişmişlik endeksi ve alt endeksleri arasındaki ilişki incelendiğinde, ana endeks ile gelir ve eğitim boyutları arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiş iken ana endeks ile sağlık boyutu arasındaki ilişkinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yiğiteli ve Şanlı (2020) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişmişlik Endeksi hesaplama yöntemini kullanarak 2009-2018 dönemi verileri ile il düzeyinde insani gelişmişlik endeksi ve alt endekslerini hesaplamıştır. Çalışmada zaman boyutunun mevcut olması ile birlikte illerin insani gelişmişlik seviyelerinin seyrinin incelenmesi mümkün olmuştur. Bulgular illerin insani gelişmişlik seviyelerinin ilgili dönemde arttığını fakat yüksek insani gelişmişlik kategorisine ulaşmadıklarını göstermektedir. İnsani gelişmişliğin yüksek seviyelere ulaşamamasındaki en önemli faktörün düşük eğitim seviyeleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmada Şeker, Bakış ve Dizeci (2017) ve Şeker, Bakış ve Dizeci (2018) tarafından yayınlanan 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan İnsani Gelişmişlik Endeksi-İlçeler (İGE-İ) araştırması veri seti kullanılarak insani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçenin gelişmişlik düzeyi alt boyutlarına ayrıştırılmıştır. Bu sayede yerel düzeyde insani gelişmişliğin artmasında farklı faktörlerin rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç insani gelişmişliğin yerel düzeyde artırılmasını hedefleyen politikaların yerel özellikleri dikkate alınarak dizayn edilmesi gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir. Benzer bir çalışmanın her il (ya da ilçe) için tek tek yapılarak, her birimin kendine özgü avantajlı ve dezavantajlı olduğu boyutlar belirlenerek dizayn edilen politikalar yerel düzeyde insani gelişmişliğin artırılmasında daha etkin bir rol oynayacaktır. Öte yandan Türkiye'nin birçok açıdan bölgesel gelişme farklılıklarına sahip olduğuna daha önceki birçok çalışmada vurgu yapılmıştır (Doğruel ve Doğruel (2003), Sefil Tansever ve Kent (2018), Karahasan (2020) ve Eriş Dereli ve Düzgün Öncel (2021)). Yerel düzeyde yapılan benzeri çalışmalar bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik politika araçlarının geliştirilmesinde de büyük öneme sahiptir. Bu çalışma insani gelişmişliği ilçe boyutunda inceliyor olması ve yedi boyutu olan çok yönlü bir insani gelişmişlik endeksi kullanıyor olması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmakta ve literatüre önemli bir katkı yapmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında veri ve yöntemden bahsedilmekte, bulgular paylaşılmakta ve sonuç ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Şeker, Bakış ve Dizeci (2017) ve Şeker, Bakış ve Dizeci (2018) tarafından yayınlanan 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan İnsani Gelişmişlik Endeksi-İlçeler (İGE-İ) araştırması veri seti kullanılmıştır. Bu veri seti, Türkiye’de büyükşehir sınırları içerisindeki en yüksek nüfuslu ilçeleri kapsamaktadır³. Yerel düzeydeki insani gelişmişlik endeksi yedi farklı alt endeksin ağırlıklandırılmış ortalaması şeklinde hesaplanmıştır. Söz konusu alt endeksler yönetim, sosyal kapsama, ekonomik durum, eğitim, sağlık, sosyal yaşam ve belediye çevresel performans ve ulaşım göstergelerinden oluşmaktadır (Şeker, Bakış ve Dizeci, 2017, s.11). Bu alt endekslerden yönetim boyutunda 4, sosyal kapsama boyutunda 12, ekonomik durum boyutunda 11, eğitim boyutunda 4, sağlık boyutunda 5, sosyal yaşam boyutunda 6 ve çevre ve ulaşım boyutunda ise 5 değişken kullanılmıştır (Şeker vd. 2017, s. 25).

Yerel düzeyde İGE-İ verisi kullanılarak, insani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçenin insani gelişmişlik düzeyindeki oransal artış alt endekslerdeki oransal artışlara göre ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma temel olarak Chatterjee, Panda ve Mohanty (2019) yöntemini takip ederek yapılmıştır. 2016 ve 2017 yıllarında İGE-İ’deki oransal artış Formül 1’deki gibi hesaplanmıştır:

Tüm alt endekslerdeki oransal artış da benzer şekilde hesaplanmıştır. Oransal artışların hesaplanmasının ardından her alt endekste ki oransal artışın İGE-İ’deki oransal artış içerisindeki payı Formül 2’deki gibi hesaplanmıştır:

Burada i her bir alt endeksi ifade etmektedir. Her alt endeksin İGE-İ değişimine katkısı hesaplanırken ihtiyaç duyulan bilgilerden bir tanesi her alt endeksin İGE-İ’nin hesaplanmasında sahip olduğu ağırlıktır. Şeker, Bakış ve Dizeci (2017) ve Şeker, Bakış ve Dizeci (2018) çalışmalarında kullanılan ağırlıkların Uzman Görüşü Anketi yöntemiyle belirlendiğinden bahsedilmiş fakat kullanılan ağırlıklar rapor edilmemiştir. Bu çalışmada ilçeler için hesaplanmış olan ana endeks ve alt boyut endeksleri kullanılarak ve ana endeksin alt boyut endekslerinin ağırlıklandırılmış ortalaması şeklinde hesaplandığı bilgisi dikkate alınarak, ağırlıklar hesaplanmıştır. Tüm ilçeler verisinden örneklem sayısı yedi olan çekilebilecek tüm örneklem çekilmiştir. Daha sonra her örneklem için yedi bilinmeyenli yedi denklemlili doğrusal denklem sistemleri kullanılarak her bir ağırlık hesaplanmıştır. Son olarak her örneklemde elde edilen ağırlıkların yakınsama değeri tespit edilerek ilgili ağırlıklar hesaplanmış ve Formül 2’ye dahil edilmiştir.

³ 2016 ve 2017 yılları için veri seti 150 ilçeyi kapsamaktadır. Fakat çalışmaya her iki yılda da mevcut olan 134 ilçe dahil edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öncelikle 2016 ve 2017 yılları İGE-i değerlerine ait birtakım betimleyici istatistik ve grafikler sunulmaktadır. Daha sonra insani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçenin insani gelişmişlik düzeyindeki oransal artışın alt endekslerdeki oransal artışlara göre ayrıştırılmasına ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 1 ve Tablo 2’de sırasıyla 2016 ve 2017 yılları için İGE-İ ana endeks ve alt endekslerine ilişkin özet istatistikler sunulmuştur⁴. Her iki yılda en yüksek ortalama değere sahip olan alt endeks yönetim ve saydamlık endeksidir. En düşük ortalama değere ise 2016 yılında sağlık endeksi sahip iken, 2017 yılında sosyal yaşam ve sosyal kapsama endeksleri sahiptir. Ortalama İGE-İ değerleri incelendiğinde, 2017 yılında yüksek bir artış gözlenmektedir. 2016 yılında ortalama İGE-İ 0.358 iken, bu değer 2017 yılında 0.504’e yükselmiştir.

Tablo 1. Özet istatistikler-2016

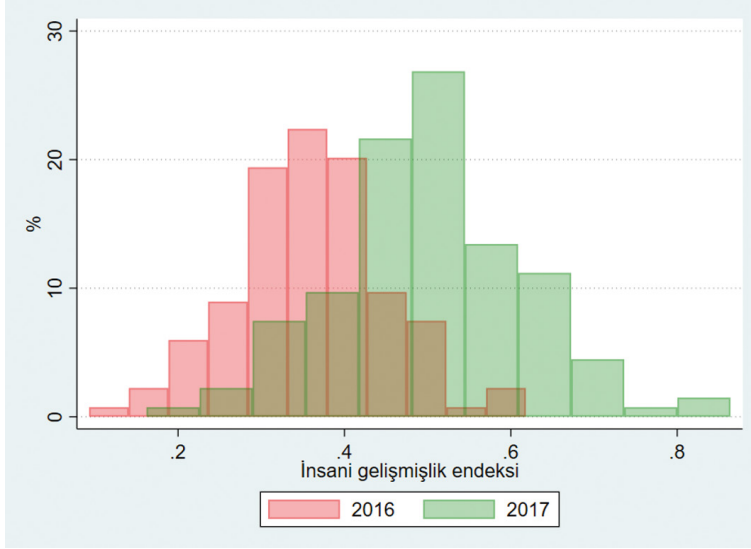
	Ortalama	St.sapma	Min.	Maks.
Yönetişim ve saydamlık	.692	.135	.244	.967
Sosyal kapsama	.266	.135	0	.626
Ekonomik durum	.256	.087	0	.485
Eğitim	.397	.151	.011	.845
Sağlık	.216	.102	.022	.59
Sosyal yaşam	.324	.163	0	.799
Belediye çev.per. ve ulaşım	.287	.184	0	.847
İGE	.358	.089	.093	.618

Tablo 2. Özet istatistikler-2017

	Ortalama	St.sapma	Min.	Maks.
Yönetişim ve saydamlık	.653	.171	.167	.995
Sosyal kapsama	.306	.141	.025	.698
Ekonomik durum	.518	.12	.071	.867
Eğitim	.572	.141	.107	.981
Sağlık	.529	.147	.046	.896
Sosyal yaşam	.302	.191	.05	.9
Belediye çev.per. ve ulaşım	.43	.215	0	.95
İGE	.504	.117	.162	.864

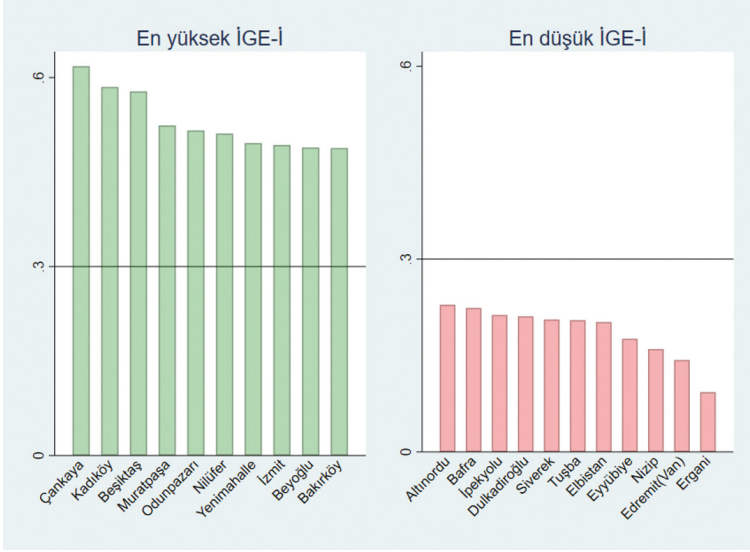
⁴ Ekler bölümü Grafik E1 ve E4 arasında yer alan grafiklerde 2016 ve 2017 yılları için İGE-İ ana endeks değeri ve alt boyut endeks değerleri için çoklu serpilme grafikleri yer almaktadır.

Grafik 1’de İGE-İ’nin 2016 ve 2017 yıllarındaki dağılımlarını gösteren histogramlara yer verilmiştir. Grafikler incelendiğinde İGE-İ’nin her iki yılda da normal dağılım özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda 2017 yılında İGE-İ daha geniş bir aralığa sahiptir. 2017 yılında bir önceki yılda gözlenmeyen yükseklikte İGE-İ değerleri gerçekleşmiştir.

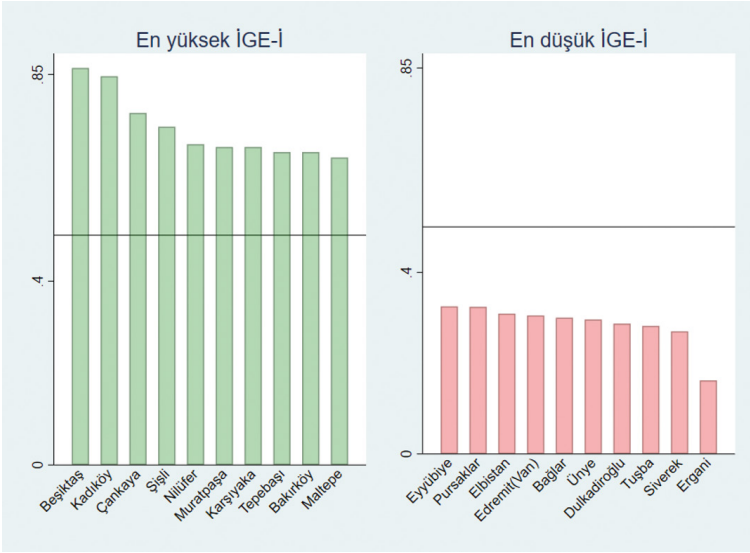

Grafik 1. 2016 ve 2017 yılları İGE-İ dağılımları

Grafik 2 ve Grafik 3’te 2016 ve 2017 yıllarında en yüksek ve en düşük İGE-İ değerlerine sahip ilçeler sıralanmıştır. Her iki grafikteki yatay çizgi ilgili dönem ve gruptaki ortalama İGE-İ değerini göstermektedir. En yüksek İGE-İ değerine sahip ilçeler arasında Çankaya, Beşiktaş, Kadıköy, Muratpaşa, Nilüfer ve Bakırköy ilçeleri her iki yılda da yer alırken; Odunpazarı, Yenimahalle, İzmit ve Beyoğlu ilçeleri 2017 yılında listede yer almamaktadır. Bu ilçeler yerine Şişli, Karşıyaka, Tepebaşı ve Maltepe ilçeleri 2017 yılında en yüksek İGE-İ değerine sahip ilçeler arasında yer almaya başlamıştır. En düşük İGE-İ değerine sahip ilçeler incelendiğinde ise Dulkadiroğlu, Siverek, Tuşba, Elbistan, Eyyübiye, Edremit (Van) ve Ergani ilçelerinin her iki yılda da listede yer aldığı görülmektedir. Öte yandan Altınordu, Bafra, İpekyolu ve Nizip ilçeleri 2017 yılında en düşük İGE-İ değeri olan ilçeler arasında yer almaz iken, Pursaklar, Bağlar ve Ünye listede yeni yer alan ilçeler olarak görülmektedir. Bu bulgular İGE-İ seviyesi yüksek (düşük) ilçelerin ülkenin batısında (doğusunda) yer aldığına işaret etmektedir.

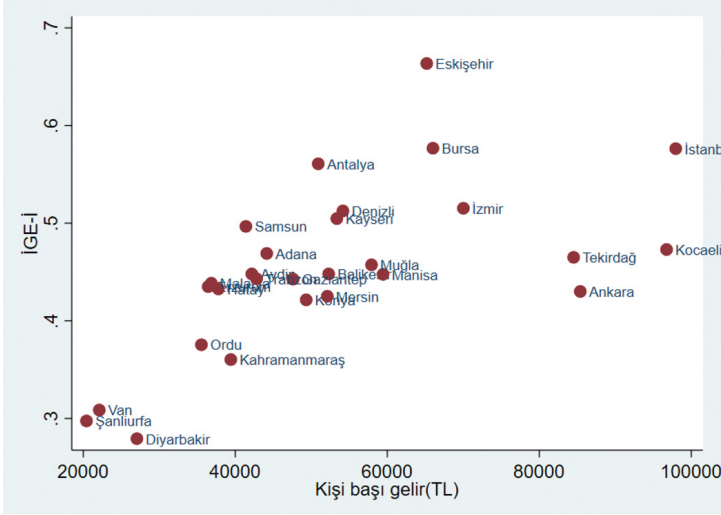
Grafik 2. 2016 yılı en yüksek ve en düşük İGE-İ

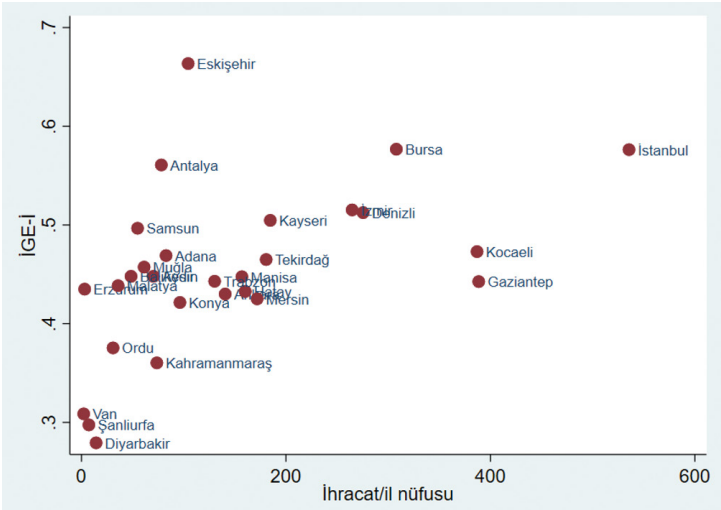
Grafik 3. 2017 yılı en yüksek ve en düşük İGE-İ

Grafik 3 ve Grafik 6 arasında yer alan grafiklerde 2017 yılı İGE-İ değeri ilçelerin bağlı oldukları iller dikkate alınarak il düzeyinde ortalamaları alınarak toplulaştırılmıştır. Aynı zamanda TÜİK Bölgesel İstatistikler veritabanından mevcut iller için 2017 yılı kişi başına milli gelir, ihracat, ithalat ve konut satışları verileri elde edilmiştir. İhracat, ithalat ve konut satışları verileri ildeki toplam nüfusuna bölünerek kişi başına ihracat, kişi başına ithalat ve kişi başına konut satışları şek-

linde yeniden hesaplanmıştır. Bu grafikler 2017 yılı il düzeyinde İGE-İ ve seçilmiş iktisadi göstergelerin serpilme grafiklerini içermektedir⁵. Tüm grafiklerde gözlenen ortak sonuç, il düzeyinde İGE-İ ve ilgili iktisadi göstergeler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu yönündedir.

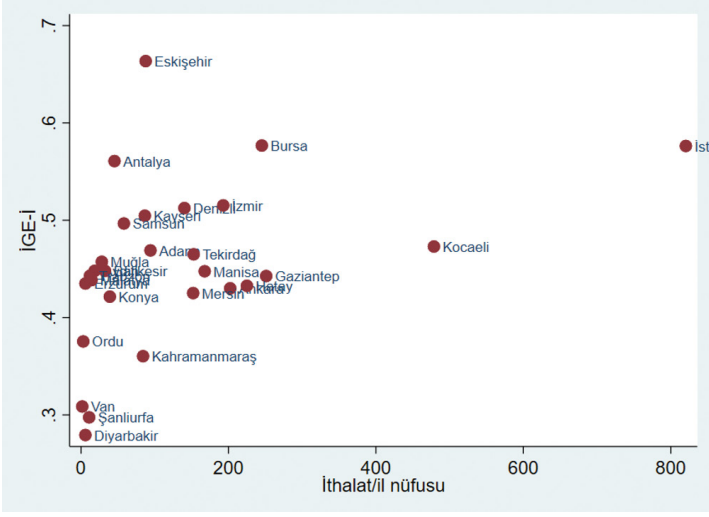

Grafik 3. İl düzeyinde İGE-İ ve kişi başına milli gelir (2017)

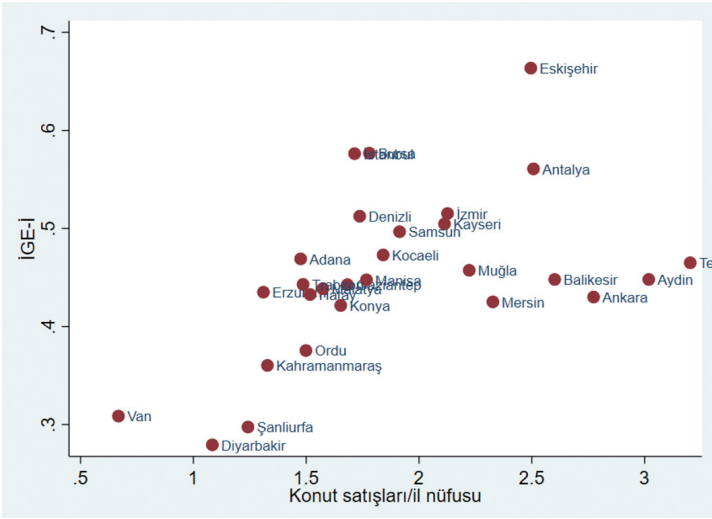

Grafik 4. İl düzeyinde İGE-İ ve ihracat (2017)

⁵ Ekler bölümü Tablo E1 ve E2’de tüm değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları sunulmuştur. Ayrıca, kişi başına milli gelir, ihracat ve ithalat göstergeleri Türk Lirası cinsindedir.

Grafik 5. İl düzeyinde İGE-İ ve ithalat (2017)

Grafik 6. İl düzeyinde İGE-İ ve konut satışları (2017)

Tablo 3'te 2016 ve 2017 yılları arasında İGE-İ değeri endeks bazında en çok

artış gösteren 10 ilçe endeks puan artışı ve oransal artış verileri ile birlikte sunulmuştur. İGE-İ değeri en çok artış gösteren ilçeler İstanbul, Mersin ve İzmir illerinde yer almaktadır. İlçelerin endeks değer artışları incelendiğinde artışların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Beşiktaş, 0.29'luk puan artışı ile İGE-İ değeri en çok artan ilçe olmuştur. Fakat, İGE-İ değerlerindeki oransal artışlar incelendiğinde ilçeler arasında farklılıklar mevcuttur. Mersin iline bağlı Yenişehir ilçesi %95'lik artış oranı ile oransal artış sıralamasında en üstte yer alır iken, İzmir'e bağlı Bayraklı ilçesi ve İstanbul'a bağlı Tuzla ilçesi sırası ile %72 ve %68'lik artış oranı ile Yenişehir'i takip etmektedir. Oransal artış bazında en düşük artış İstanbul'a bağlı Kadıköy ve Beşiktaş ilçelerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3. İGE-İ en çok artan 10 ilçe

	Endeks puan artışı	Oransal artış
Beşiktaş	0.29	0.49
Kadıköy	0.26	0.45
Yenişehir	0.25	0.95
Şişli	0.25	0.51
Bayraklı	0.25	0.72
Karşıyaka	0.25	0.56
Konak	0.25	0.61
Maltepe	0.25	0.58
Tuzla	0.24	0.68
Ümraniye	0.24	0.58

İnsani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçenin İGE-İ endeksinin alt boyutlarına ayrıştırılmasına dair bulgular Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur. Tablo 4 ve 5'teki bulgular ilçe düzeyinde insani gelişmişliğin artmasında farklı boyutların farklı katkıları olduğuna işaret etmektedir. Örneğin; Kadıköy, Şişli, Bayraklı, Konak ve Ümraniye ilçelerinde İGE-İ değerinin artmasına en çok sosyal kapsama boyutundaki iyileşmeler katkı sağlamış iken, Beşiktaş, Yenişehir, Karşıyaka, Maltepe ve Tuzla ilçelerinde İGE-İ'nin yükselmesine en çok katkı yapan boyut sağlık olmuştur. Ekonomik durumun ilçe düzeyinde insani gelişmişliğe katkısı incelendiğinde hiçbir ilçede birinci derecede katkı yapan boyut olarak yer almasa da birçok ilçede ikinci derecede katkı yapan boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetişim ve saydamlık boyutunu ise birçok ilçede İGE-İ değerlerinin yükselmesinde en az öneme sahip boyut olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 4. İGE-İ en çok artan 10 ilçe alt endekslere ayrıştırılması-1

	Yönetişim ve saydamlık	Sosyal kapsama	Ekonomik durum
Beşiktaş	0.03	0.30	0.24
Kadıköy	0.03	0.37	0.29
Yenişehir	0.17	0.05	0.24
Şişli	0.07	0.59	0.11
Bayraklı	0.00	0.46	0.46
Karşıyaka	0.01	0.08	0.28
Konak	0.04	0.77	0.25
Maltepe	0.05	0.26	0.23
Tuzla	0.02	0.25	0.21
Ümraniye	0.04	0.74	0.18

Tablo 5. İGE-İ en çok artan 10 ilçe alt endekslere ayrıştırılması-2

	Eğitim	Sağlık	Sosyal yaşam	Belediye çev. per. ve ulaşım
Beşiktaş	0.05	0.32	0.11	0.06
Kadıköy	0.07	0.22	0.04	0.10
Yenişehir	0.33	0.46	0.03	0.01
Şişli	0.08	0.16	0.06	0.11
Bayraklı	0.08	0.36	0.66	0.00
Karşıyaka	0.07	0.57	0.08	0.06
Konak	0.10	0.08	0.08	0.09
Maltepe	0.08	0.32	0.04	0.16
Tuzla	0.09	0.44	0.02	0.31
Ümraniye	0.10	0.30	0.04	0.74

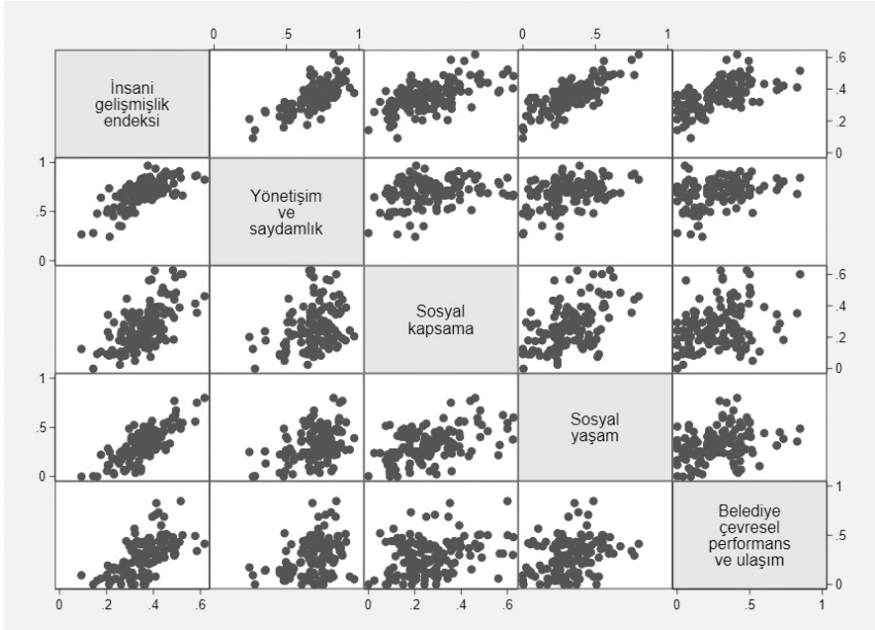
SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsani gelişmişlik kavramının ölçülebilir bir hale gelmesi ile birlikte bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar ülkeler arasındaki insani gelişmişlik düzeyi farklılıklarının kıyaslanması kadar ülke içerisindeki insani gelişmişlik düzeyi farklılıklarının kıyaslanmasının da önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de yerel düzeyde insani gelişme endeksi hesaplayan, kullanan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada Şeker vd. (2017) ve Şeker vd. (2018) tarafından yayınlanan 2016 ve 2017 yıllarını kapsayan İnsani Geliş-

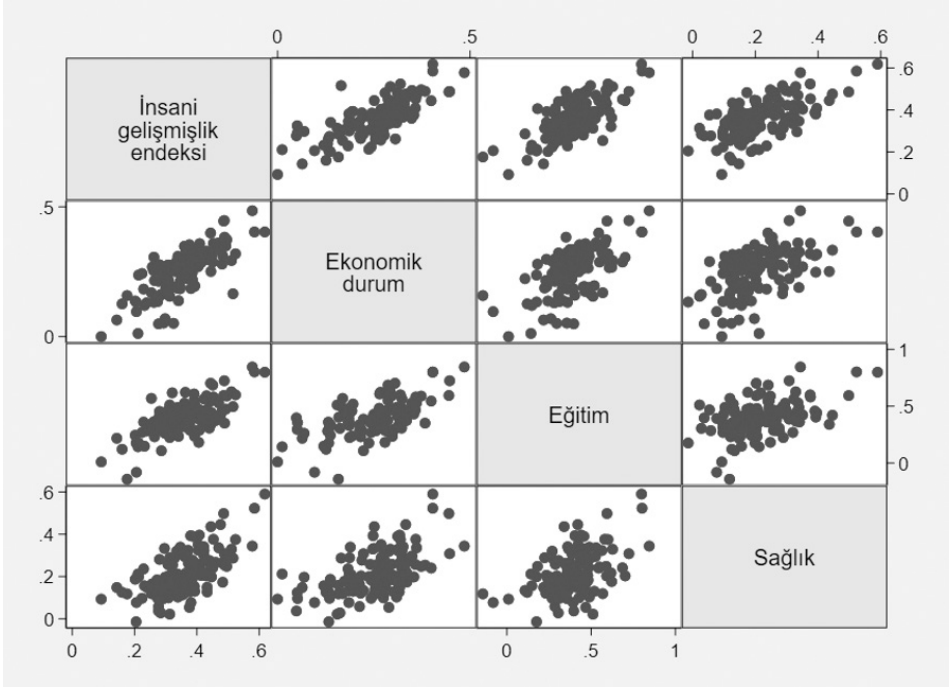
mişlik Endeksi-İlçeler (İGE-İ) araştırması verileri kullanılarak hem ilçe hem de il düzeyinde birtakım betimleyici analizler yapılmıştır. Daha sonra insani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçenin İGE-İ endeksi alt boyutlarına ayrıştırılmıştır ve her ilçede insani gelişmişliğin artışına katkı yapan boyutların farklı olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular insani gelişmişliğin yerel düzeyde ölçülmesinin önemine ve bu konuda oluşturulacak yerel düzeydeki politikalarına etkinliğine vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmayı farklı birçok açıdan genişletmek mümkündür. Öncelikle insani gelişmişlik düzeyinde en fazla artış kaydeden 10 ilçe yerine İGE-İ değerinin tüm ilçelerde alt boyutlarına ayrıştırılması ile daha kapsamlı bir tablo ortaya çıkacaktır. Bu şekilde alt boyutların önemlerini bölgelere göre incelemek, farklı bölgesel değişkenler kullanarak bulguları genişletmek mümkün olacaktır. İkinci olarak, ilçe bazındaki İGE-İ verisinin yeni dönemler için yayınlanması ve verinin daha uzun bir dönemi kapsamı ile birlikte insani gelişmişlik seviyesindeki uzun dönemli değişimleri incelemek olanaklı hale gelecektir. Son olarak, verinin sadece büyükşehirleri değil tüm illeri içeren bir yapıya sahip olması yerel düzeyde yapılacak çalışmaların ve bu çalışmalar neticesinde elde edilecek bulguların kapsamını çok daha fazla genişletecektir.

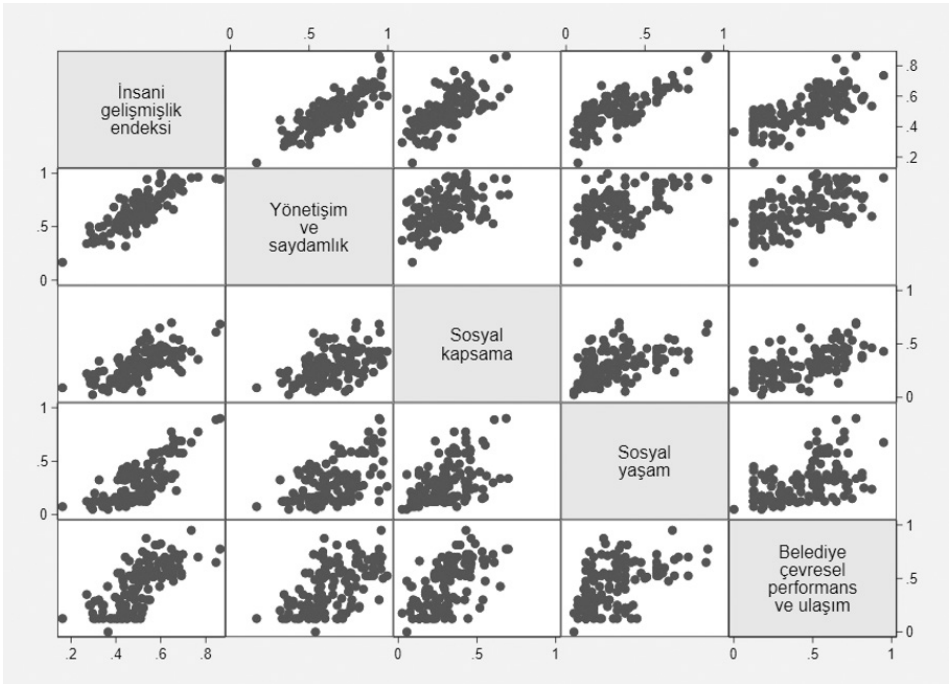
EKLER

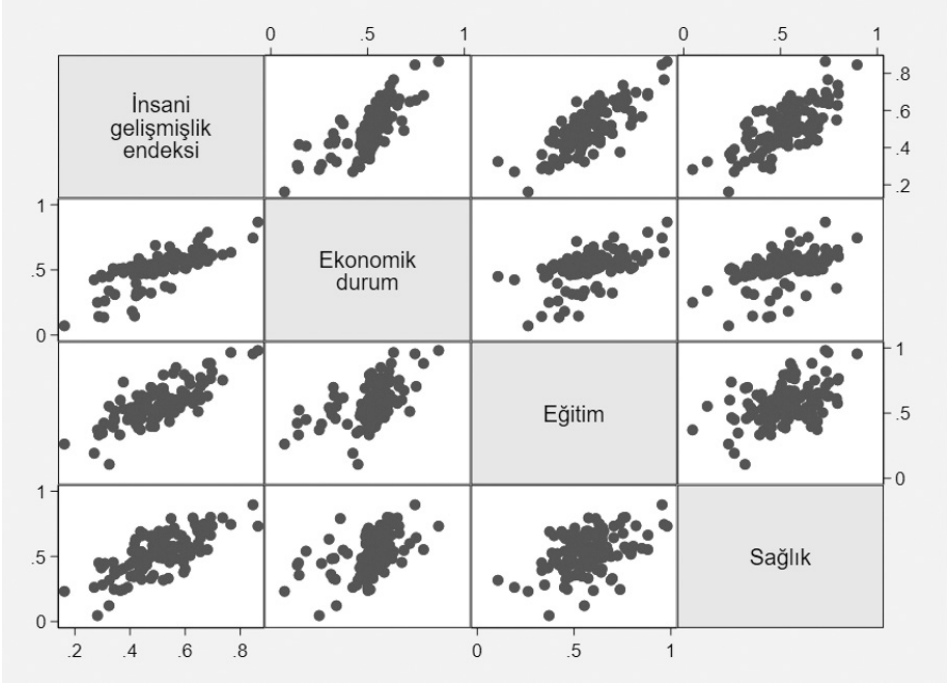
Grafik E1. 2016 yılı İGE-İ ve alt endeksleri çoklu serpilme grafikleri

Grafik E2. 2016 yılı İGE-İ ve alt endeksleri çoklu serpilme grafikleri

Grafik E3. 2017 yılı İGE-İ ve alt endeksleri çoklu serpilme grafikleri

Grafik E4. 2017 yılı İGE-İ ve alt endeksleri çoklu serpilme grafikleri

Tablo E1: İl bazında İGE-İ ve iktisadi göstergeler korelasyon katsayıları-1

	İGE-İ	Kişi başı gelir (TL)	Girişim sayısı
İGE-İ	1.00		
Kişi başı gelir	0.61	1.00	
Girişim sayısı	0.63	0.56	1.00
İhracat	0.50	0.73	0.39
İthalat	0.41	0.75	0.30
Konut satışları	0.50	0.55	0.64

Tablo E2: İl bazında İGE-İ ve iktisadi göstergeler korelasyon katsayıları-2

	İhracat	İthalat	Konut satışları
İhracat	1.00		
İthalat	0.90	1.00	
Konut satışları	0.13	0.07	1.00

KAYNAKLAR

- Chatterjee, S., Panda, B. K. & Mohanty, S.K. (2019) Estimation, decomposition and convergence of human development index and gender development index in states of India. *Demography India*, 48 (1), 19-35.
- Crafts, N. F. (1997) The Human Development Index and changes in standards of living: Some historical comparisons. *European Review of Economic History*, 1(3), 299-322. <https://doi.org/10.1017/S1361491697000142>
- Demir Şeker, S. (2011) *Türkiye'nin insani gelişme endeksi ve endeks sıralamasının analizi*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Demir, S. (2006) *Birleşmiş Milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Dikme, H. & Büyükerkan, E. (2020) İnsani gelişme endeksine genel bir bakış ve Türkiye değerlendirmesi. *Journal of International Social Research*, 13(73), 1170-1177.
- Doğruel, F. & Doğruel, S. (2003) Türkiye'de bölgesel gelir farklılıkları ve büyüme. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan (Ed.), *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav'a Armağan* içinde, (287-318.ss.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Eriş Dereli, B. & Düzgün Öncel, B. (2021) Firm-related characteristics, regional factors and female employment in Turkey. Ş. Karabulut (Ed.), *Scientific evaluation of economic and financial issues: Theory and practice* içinde, (1-16.ss.). Ankara: Gazi Yayınevi.
- Karahasan, B. C. (2020) Winners and losers of rapid growth in Turkey: Analysis of the spatial variability of convergence. *Papers in Regional Science*, 99(3), 603-644. <https://doi.org/10.1111/pirs.12496>
- Khan, N. H., Ju, Y., & Hassan, S. T. (2019) Investigating the determinants of human development index in Pakistan: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(19), 19294-19304.
- Lind, N. (2019) A development of the human development index. *Social Indicators Research*, 146(3), 409-423. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02133-9>
- Mazumdar, K. (2003) A new approach to human development index. *Review of Social Economy*, 61(4), 535-549. <https://doi.org/10.1080/0034676032000160895>
- Meydan, M. C. & Sarı, V. İ. (2018) İnsani gelişme endeksi ve alt endekslerinin Türkiye'deki iller için ölçülmesi. *İdealkent*, 24 (9), 387-429.
- Mıhçı, H., & Taner, M. T. (2014) Comparative human development and gender equality performance Analysis of Middle Eastern and North African countries with Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(4), 859-869.
- Nartgün, S. S., Sezen-Gültekin, G., & Limon, İ. (2017) Examination of 2015 Human Development Index in terms of education: Comparison of the continents and Turkey. *Journal of Education and Practice*, 8(3), 37-47.
- Özpinar, E. & Koyuncu E. (2016) *Türkiye'de insani gelişmişlik iller arasında nasıl farklılaşıyor? 81 il için insani gelişmişlik endeksi* (Değerlendirme Notu N201625). Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayınları.
- Paul, S. (1996) A modified human development index and international comparison. *Applied Economics Letters*, 3(10), 677-682. <https://doi.org/10.1080/135048596355925>
- Sefil Tansever, S. & Kent, O. (2018) Earnings inequality in Turkey: A regional perspective. *Marmara İktisat Dergisi*, 2 (1), 117-136.
- Stanton, E. A. (2007) The human development index: A history. PERI Working Papers, 85.
- Şeker, M., Bakış, Ç. & Dizeci, B. (2017) *İnsani gelişme endeksi ilçeler*. İnsani Gelişme Vakfı.
- Şeker, M., Bakış, Ç. & Dizeci, B. (2018) *İnsani gelişme endeksi-ilçeler tüketiciden insana geçiş*. İnsani Gelişme Vakfı.
- Tunç, O. & Ertuna, O. (2015) Human Development Index of Turkey Simulation and Comparison of Selected Countries. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 2(2), 132-157.
- UNDP (2001). *2001 Ulusal insani gelişme raporu: Türkiye'nin insani gelişme performansının ölçül-*

Güncel Ekonomi Çalışmaları II

- mesi*. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Temsilciliği.
- UNDP (2005). *Ulusal insani gelişme raporu 2004: bilişim ve iletişim teknolojileri*. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Temsilciliği.
- Ünal, Ç. (2008) İnsani gelişmişlik endeksine göre Türkiye'nin bölgesel farklılıkları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 89-113.
- Yiğitli, N. & Şanlı, D. (2020) Türkiye'de illere göre insani gelişme endekslerinin hesaplanması. *Journal of Economy, Culture and Society*, 61, 1-40.